

תקציר

צמחי מחמד: צמחים ואנשים במאה התשע-עשרה בבריטניה

נעמי יובל-נאה

עד תחילתה של המאה התשע עשרה נוכחות של צמחים במרחב הביתי היתה נדירה יחסית. צמחים הובאו לתוך הבית לתקופות קצרות בעיקר לשם הצגת הפריחה, ועם סיומה הוחזרו לגן או לחממה. במהלך המאה, גידול צמחים בתוך הבית הפך לתופעה חברתית רחבת היקף: מעצי גרניום באדני החלונות של העניים ועד לתיבות זכוכית מהודרות שבתוכן גודלו יערות בזעיר-אנפין של שרכים. במקביל, הגינון הביתי התבסס כפרקטיקה עצמאית, שהתבטאה בין היתר בדפוס שופע של עשרות ספרי הדרכה ומאות רבות של מאמרים בעיתונות ובכתבי עת. מעבר לפרקטיקות הקשורות בו, התפשטות הגינון הביתי היתה מלווה גם ביצירתן של אידאולוגיות חדשות, שראו בגינון פעילות חברתית דמוקרטית שבה כל חלקי האוכלוסיה יכולים (ובמידה מסוימת מחויבים) להשתתף. עד לסוף המאה, הנוכחות של צמחים בבתים בריטים היתה כה רווחת, עד שכותבת אחת התלוננה שחדרים רבים "נראים יותר כסבך של צמחייה מאשר כחדר."

הופעת צמחי הבית כתופעה היסטורית נותרה זנוחה מבחינה מחקרית, כסעיף שולי של תולדות הגינון או עיצוב הבית. בעבודה זו אני מבקשת לבחון את צמחי הבית מפרספקטיבה חדשה, המדגישה לא את הפרקטיקה אלא את המשמעויות התרבותיות והחברתיות שנלוו לה. אני טוענת כי כניסתם של צמחים אל תוככי המרחב הביתי במהלך המאה התשע-עשרה איפשרה את יצירתו של מפגש אינטימי מסוג חדש בין אנשים לצמחים, שהיה משמעותי במיוחד על רקע עולם שהפך למתועש ועירוני יותר ויותר.

למרות שחיותם של צמחים אינה מוטלת בספק, גישה רווחת, בעבר ובהווה, מתייחסת אליהם כאל דוממים. אנחנו צורכים אותם כמזון, בגדים, תרופות, כחומרי בניין, או כאובייקטים אסתטיים. לעומת זאת, גידול צמח בעציץ מזמין קשר ישיר בין האדם לצמח בודד. צמח העציץ הוא בעל תלות גמורה בבעליו למחייתו ומנותק מסביבה טבעית. הקיום המלאכותי והמבודד של הצמח בסביבה הביתית (וביתר שאת, זו העירונית), כפי שעלה במאה התשע-עשרה, הדגיש את היותו יצור אינדיבידואלי ועצמאי. הקושי של צמחים לשרוד בסביבה המלאכותית הושווה לעיתים קרובות להתמודדות האנושית עם הסביבה העירונית כסביבה עוינת. הופעת תרבות גידול צמחי הבית פתחה פתח לסוג חדש של יחסים בין האדם לטבע. כתרבות עירונית מעיקרה, היא מאירה את האופן שבו

בני התקופה חוו את העיר וכיצד הם פעלו על מנת להתמודד עם הקשיים הכרוכים בחיים בה. הבנייתם של צמחים כאינדיבידואלים לוותה בהופעת רגשות כלפיהם. צמחים תוארו כ"יצורי מחמד" (pets), הזוכים לאהבה ולטיפול מסור באופן הדומה לזה של בעלי חיים אהובים או אפילו ילדים. במקביל, צמחים נתפסו כגורם שמפיג בדידות וכחברים שהקשר האישי הנרקם בינם לבין האדם המטפל בהם עשוי להקל על התמודדות אנושית עם מצוקות רגשיות.

העבודה מחולקת לשלושה חלקים. החלק הראשון מציג את התפתחות תרבות גידול צמחי הבית במאה התשע-עשרה, שאימוצה הנרחב בקרב כל חלקי האוכלוסייה העירונית הפך אותה לגורם משמעותי בחשיבה על התכנות החיים בסביבה עירונית ואובדן הטבע הכרוך בחיים אלו. החלק השני מתמקד ביחסים האינטימיים בין צמחים לאנשים, כפי שנתפסו בעיני בני התקופה. חלק זה עוקב אחר הבניית הצמח כאינדיבידואל, באמצעות בחינה של שלושה סוגי שיח: ספרות ילדים, מדע פופולרי וכתביה גננית. המשכו מתחקה אחר האופנים שבהם נתפסו ויוצגו קשרים בלתי אמצעיים בין אנשים לצמחים, תוך כדי שימוש במגוון רחב של מקורות, מספרות גננית דרך ספרות יפה, מכתבים אישיים ועד לייצוגים אמנותיים.

החלק השלישי עומד באופן עצמאי משאר חלקי העבודה, ומתמקד בהופעתה של אופנת גידול השרכים החל משנות הארבעים של המאה התשע-עשרה, תופעה שכונתה "טירוף השרכים" (fern craze). תופעה זו משמשת אותי כמקרה ייחודי לבחינת ההשתמעויות התרבותיות של צמחים במאה התשע-עשרה, והשימושים בהם בשיח החברתי. בעוד שלפני עלייתה של האופנה שרכים נתפסו כנחותים בשל היותם חסרי-פרחים, כמעט כהרף עין הם הפכו לצמחים נחשקים ביותר בעלי יופי אלגנטי. חלק זה של העבודה מתייחס לחידת עליית טירוף השרכים מזווית אחרת מזו שננקטה עד כה: במקום לבחון את השרכים בשיח הגנני, אני מציעה בחינה של המשמעויות שלהם במגוון רחב של שדות שיח, לכאורה בלתי קשורים, כמו גיאולוגיה ופלאובוטניקה. פרספקטיבה זו חושפת שבאותה תקופה, השרכים התבלטו בהקשר מרכזי נוסף שעלה והסעיר את דמיונם של בני התקופה: שאלת מקורו של הפחם. החל מאמצע המאה נתפסה משפחת השרכים בציבור הרחב כמשפחה בוטנית עתיקה שהיוותה את הבסיס להיווצרות הפחם. ייחוס השרכים לתוצר הגולמי החשוב ביותר של בריטניה, הוליד בקרב רבים תחושות של הוקרה לאומית כלפיהם כקבוצה טקסונומית. כך, פעפוע של ידע גיאולוגי מדעי השתלב עם מגמות חברתיות פופולריות שהלכו והתבססו סביב אותה תקופה. אני מבקשת אם כן להסביר את הנהייה הגננית והחברתית אחר שרכים על רקע סוגיות שהעסיקו את החברה התעשייתית בה אופנות אלה עלו. עליית העניין הציבורי בגיאולוגיה

ובפליאונטולוגיה, יחד עם ההכרה בחשיבות הפחם לעושרה ושגשוגה של בריטניה המודרנית, הפכו את השרכים לצמחים בעלי רלבנטיות גבוהה לחברה הבריטית התעשייתית.

לעבודה זו שתי טענות מרכזיות. הראשונה נסובה על המשמעות של הצמח בתרבות הבריטית וגורסת כי עבור בני המאה התשע-עשרה צמחי הבית היו טעונים במגוון משמעויות – חברתיות, רגשיות ולאומיות – ומבקשת לחשוף אותן בהקשרן ההיסטורי. טענה זו מתבססת על גישה מתודולוגית שאני מובילה בעבודה, הבוחנת צמחים כישויות היסטוריות. בשנים האחרונות מתרחבת ספרות המחקר הבוחנת שחקנים היסטוריים לא-אנושיים, ועבודה זו מבקשת לתרום בהקשר זה מבט חדש על הצמחים ועל יחסי האדם איתם בהיסטוריה, ולהמחיש את הפוטנציאל הגלום בגישה שכזו.

הטענה המרכזית השנייה של העבודה היא שצמחים ביתיים היוו חלק משמעותי בהתמודדות של החברה המודרנית הבריטית (במידה מסויימת, המערבית) עם בעיית העירוניות. העבודה מציעה פרספקטיבה חדשה על יחסי האדם והטבע כפי שהתבטאו בתרבות האורבנית במאה התשע-עשרה. מקובל להצביע על הופעתם והתבססותם של מרחבים פתוחים או "ריאות ירוקות" – פארקים ציבוריים, גנים פרטיים ובתי קברות – כאמצעי העיקרי באמצעותו בני התקופה שימרו גישה ל"טבע" ולצומח במרכזי הערים הגדולות. בעוד שהדגש על הכנסת הטבע לעיר מופנה בדרך כלל לאמצעים מרחביים דוגמת אלו שהוזכרו, אני טוענת כי עבור בני התקופה התקיים עוד אמצעי, קטן בממדיו אך לא פחות בחשיבותו. צמחי הבית, איפשרו ניווד ופיזור של פיסות טבע קומפקטיות לא רק במרחביה הממשיים של העיר, אלא גם בכל רבדיה החברתיים. כך, אני מציעה, כניסתם של הצמחים לתוך הבית שינתה את הגבולות המסורתיים בין עולם הטבע והתרבות. צמחי הבית אפשרו לתושבי הערים לא רק לחוות טבע כמרחב, או להיות בטבע, אלא גם להיות הבעלים של "פיסת טבע" מיניאטורית.